

UDC 94(477.7):336.221“15”

SYSTEM OF TAXATION OF THE AKKERMAN SANDZAK POPULATION BASED ON THE 16TH CENTURY DEFTERS

O. Sereda

PhD (History)

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

hocabey.odesa@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5921-8907

The study considers the system of taxation of the population of the Ackerman Sandzak based on the 16th cent. defters. The Ottoman administrative-territorial division of the North-Western Black Sea Coast is analyzed, according to which during the 16th cent. registers of taxation of the subjugated population – reaya were compiled. Different registers are involved in terms of content and categories – defters for a wider representation of tax categories, tax items, forms of taxes, etc. The comparative analysis was performed on the basis of two defters from The Ottoman Archive Complex The Directorate of State Archives (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) and also two defters from the Ankara Archive of the General Directorate of Land Registry and Cadastre (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü). The article presents the basic principles of taxation, inherent in all four defters of the second half of the 16th century. Different forms of taxes that have the same functional application are indicated. A complete nomenclature of tax names in the Arabic alphabet with Turkish Latin transliteration and translation-explanation of the content of a tax is presented. Numerous varieties of tax items are inherent in the general tax system of the Ottoman state. Taxes are divided according to the purpose of the collection: Shiite, state, land. The discrepancy between the applied taxes in the North-Western Black Sea coast and the national Ottoman taxation was revealed. In particular, the differences concern some tithes on cereals and their monetary value. Also, some taxes are related to livestock, as one of the main economic activities in the steppe region, deducted from timar land taxes and included in the taxes of the state treasury. This may indicate an inherited local tax system adapted to national Ottoman taxation. In addition to taxes, the system of providing fiscal objects for ransom in the form of mukataa is also considered. The main nomenclature of fiscal areas with their inherent revenues and taxes is indicated.

Keywords: North-Western Black Sea Coast, Ottoman state, Ackerman Sandzak, taxes, tithes, timar, defter

СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ АККЕРМАНСЬКОГО САНДЖАКА ЗА ДЕФТЕРАМИ XVI СТ.

O. G. Sereda

Утвердження османського панування в Північно-Західному Причорномор'ї припадає на кінець XV ст. і здебільшого пов'язане з османським завоюванням ключових фортець Кілії і Білгорода в 1484 р. Початковий етап османської присутності в регіоні позначився збільшенням військового контингенту та нарощуванням обороноздатності фортець, які стають основним плацдармом для подальшої експансії до Центральної Європи, і зокрема до України. Ефективне функціонування військових підрозділів на тогочасному османському прикордонні напряму залежало від належного фінансового і продовольчого забезпечення, тягар якого покладался на місцеве населення.

© 2021 O. Sereda; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

На підкорених Османською державою землях Дунайсько-Дністровського межиріччя формується початкова місцева адміністрація з центрами в Кілі та Аккермані (турецькі назви фортець Кілії і Білгорода). На основі цих фортець з їхніми навколишніми землями в 1486 р. утворюються судово-адміністративні округи *каза* Кілії і *каза* Аккерман, приєднані до *санджака* Сілістра, у складі *бейлербейліка* Румелії [Серєда 2009, 42]. Подальше розгортання османської присутності в Північно-Західному Причорномор'ї пов'язане з перебуванням майбутнього султана Явуза Селіма (Селім I) у Буджаку та його домовленостями з кримським ханом Менглі-Гераєм щодо північних від Аккермана земель Буго-Дністровського межиріччя. За свідченням листа щодо розмежування османсько-польського кордону, саме з часу перебування Селіма в передмісті Аккермана у 1511–1512 рр., Буго-Дністровське межиріччя було приєднано під пряме османське управління, на землях якого сформовано судово-адміністративний округ *каза* Джанкерман [Серєда 2015, 145–146] (за кримськотатарською назвою Очакова). У цей же період як данина присутності Селіма в Буджаку з його центральної частини виділено землі поміж округів Аккермана і Кілії для *вакифу* султана Явуза Селіма. Подальше територіальне розширення османських володінь відбувається в 1538 р. за рахунок придністровських земель Молдови, де, зокрема, військами султана Сулеймана була завойована фортеця Тігіна (Тягіна), яка стає ключовою фортифікацією Північно-Західного Причорномор'я під назвою Бендер. Як і на попередніх етапах запровадження османської адміністрації, на землях навколофортечної околиці було сформовано судово-адміністративний округ *каза* Бендер [Gökbeldin 1956, 42]. Саме за таким адміністративно-територіальним поділом відбувається фіксація в османських прибуткових дефтерах господарського освоєння регіону з його економічними і фінансовими здобутками.

Османська система оподаткування, як і сама державна структурна організація, була вибудована відповідно до приписів основного мусульманського закону – шариату, яким регламентовано як релігійні, так і світські відносини та зобов'язання мусульман і немусульман Османської держави. Османській системі оподаткування притаманна практика наслідування податкових форм попереднього володарювання на цих землях зі збереженням загальнодержавної фіскальної організації.

Метою цього дослідження є розгляд системи оподаткування населення Північно-Західного Причорномор'я за османськими дефтерами другої половини XVI ст., звітність яких надає дані відповідно до тогочасного адміністративно-територіального поділу у складі *каза* Аккерман, *каза* Кілії, *каза* Джанкерман (Очаків), *каза* Бендер і земель *вакифу* султана Явуза Селіма. Головний предмет дослідження – статті оподаткування, з яких складалася прибуткова частина дефтерів.

Основою для висвітлення податкової системи стали два прибуткових дефтери з найширшою номенклатурою статей оподаткування. Найдокладнішу інформацію щодо оподаткування населення Аккермана, Кілії, Бендер і Джанкермана з їхніми судово-адміністративними округами представлено в статистичних джерелах фондів Османського урядового архіву в Стамбулі (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi – далі BOA), зокрема в дефтері поземельної реєстрації № 701 [BOA, TT.d., 701], а також у його копіях, одна з яких зберігається в Анкарському архіві Головної дирекції поземельного кадастру (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü – далі TKGM), у дефтері № 83 [TKGM, TADB, TTD, 83]. Дефтер № 83 містить майже відповідні дані оригіналу тексту дефтера № 701, що дає змогу уточнювати транслітерацію в дефтері з більш давнім датуванням.

Для повного представлення територіального обсягу османського оподаткування також розглянуто ще два дефтери з їхніми прибутковими і видатковими статтями на землях та об'єктах, виділених *вакифу* султана Явуза Селіма. Як зазначалось вище, здебільшого виділення поміж округів Аккермана і Кілії земель для *вакифу* припадає на центральну частину Буджаку, що є основним прибутковим джерелом. Окрім

цього, у дефтері зазначено об'єкти поза територіальним розширенням *вакифу*, зокрема *вакифні* об'єкти в Аккермані, Кілії, Джанкермані, Бендері і в Татар Пинари.

Першим розглянуто більш давній дефтер з фондів Османського урядового архіву – № 542 [BOA, TT.d., 542], у якому представлено 65 об'єктів оподаткування. Другий дефтер, з Анкарського кадастрового архіву, № 561 [TKGM, VAYS, ED, 561], розглянуто як у порівняльному контексті, так і у висвітленні змін у населенні, населених пунктах, статей оподаткування і кількісних показників податків. У дефтері № 561 представлено 95 об'єктів оподаткування, з яких 19 доповнені новими даними і 30 – це нові населені пункти, які не були представлені в попередньому дефтері.

У вищезазначених дефтерах, відповідно до загальної практики написання османських фінансових чи податкових документів, використано арабську графіку сіякат, що, як правило, не передбачає вписування діакритичних крапок, притаманних арабським буквам. Складність транслітерації такого роду документації обумовила використання спеціальної літератури з османської дипломатики [Kütükoğlu 1994] і палеографії [Недков 1966]. Окрім цього, до викладення податкової термінології залучено як довідково-словниковий матеріал з найуживаніших арабських [Devellioğlu 2011] і перських слів в османсько-турецькій лексиці [Şemseddin Sami 2011], так і османсько-англійський словник [Redhouse 1996] з найбільшою кількістю лексичних форм, зокрема й податкової термінології.

Розділи податкових статей вписано наприкінці відповідного населеного пункту. У всіх розглянутих прибуткових дефтерах опис оподаткованого населення починається з “самого міста” *نفس ...* [nefs-i...]:

نفس اكرمان [nefs-i Akkerman] – як центральне місто округу *قضاء اكرمان* [kazâ-i Akkerman];

نفس قيلي [nefs-i Kili] – як центральне місто округу *قضاء قيلي* [kazâ-i Kili];

نفس اوزي [nefs-i Özi] – як центральне місто округу *قضاء جانكرمان* [kazâ-i Cankerman];

نفس بندر [nefs-i Bender] – як центральне місто округу *قضاء بندر* [kazâ-i Bender].

Податкові статті розділу оподаткування населення міста подаються одним загальним блоком наприкінці поіменно вписаних його жителів, але з позначенням розподілу їх у внутрішньофортечних і навколофортечних міських кварталах *محله* [mahalle], які також можуть бути складовою частиною сільської агломерації, як-от магала², чи окремішня частина села. У переважній більшості серед сільських агломерацій сформовано податкові розділи щодо села – *قریه* [kaŷe], а також щодо родинного чи одноосібного господарського комплексу на кшталт хутора – *چفتلك* [çiftlik].

Визначення оподаткованого населення відбувається за двома категоріями:

مزوج [müzevvec] – під відповідним іменем вписано однією літерою *ج* [c] як голову родинного домогосподарства, що в перекладі означає “пара”, “в парі”, “одружений” чи “сімейний”.

مجرد [mücerred] – під відповідним іменем вписано однією літерою *م* [m] як голову одноосібного домогосподарства, що в перекладі означає “одинак”, “неодружений” чи “безсімейний”.

Наприкінці кожного населеного пункту вписується загальна кількість поіменного зазначення чоловіка-очільника (*ج* [c]) чи вдовиці-очільниці родинного господарства як “домогосподарство” – *خانه* [hâne]. Загальна кількість одинаків (*م* [m]) позначається за аналогічним до поіменного вписування критерієм *مجرد* [mücerred], після зазначення домогосподарств. Саме загальні дані щодо кількості домогосподарств та одинаків є підставою до визначення статей оподаткування і нарахування податків у грошовому вимірі. Окрім цього, для визначення окремих статей оподаткування немусульманського населення в підсумкових показниках позначається наявність такого населення дефініцією “невірник” – *کبر* [gebr] чи у множині

کبران [gebrân], що також розмежується за категоріями домогосподарства чи одинака: خانه کبر [hâne gebr] “домогосподарство невірника”, مجرد کبر [mücerred gebr] “одинак невірник”.

У прибуткових дефтерах на початку розділів податків кожного населеного пункту зроблено титульний надпис, яким підсумовується обсяг податків відповідної міської чи сільської громади: حاصل مع سالاریه [hâsıl ma‘a sâlâriye] “загальний збір разом з натуральним податком на сільськогосподарські продукти”.

Статті оподаткування загального збору в податкових розділах мають свою черговість відповідно до їхньої першорядності чи другорядності. За встановленим порядком у прибуткових дефтерах наприкінці XVI ст. першочергово вписані поземельні податки, які мали різні найменування залежно від характеру оподаткованої землі та її розміру і збирались на користь ленного землеволодіння (тімару):

رسوم چفت [resm-i çift] *ресм-і чіфт* – поземельний податок на сільськогосподарські землі. Чіфт (походить від слова “пара”, у буквальному перекладі “подвійний”) – міра площі ділянки сільськогосподарських угідь, яку можна орати парою волів протягом одного дня. Поземельним податком *ресм-і чіфт* обкладався очільник домогосподарства – глава сім’ї, цей податок сплачувався мусульманами-землевласниками *реая* у вигляді фіксованої річної ставки на “пару”. У XVI ст. річна ставка податку становила 22 акче на домогосподарство. За такою ж ставкою сплачувався поземельний податок رسم چفتلك [resm-i çiftlik] *ресм-і чіфтлік* на окремішне сільське господарство, виділене як територіально, так і адміністративно у вигляді хутора із сільськогосподарськими угіддями – چفتلك [çiftlik] *чіфтлік*;

رسوم مجرد [resm-i mücerred] *ресм-і мүджерред* – податок, пов’язаний з оподаткуванням *ресм-і чіфт*, як поземельний податок з одинаків – неодружених працездатних синів мусульманської родини, які живуть разом з батьком та обробляють його ділянки сільськогосподарських угідь. Також *ресм-і мүджерред* сплачували безземельні бідні селяни, які не мали достатніх ресурсів, щоб претендувати на “пару”. У XVI ст. річна ставка податку становила 6 акче на особу;

اسپنچ [ispençe] *іспенче* – подушний і поземельний податок, який сплачувався кожним з *реая* немусульман. Всі немусульмани при досягненні віку податкоспроможного платника, сплачували цей податок незалежно від розміру земельної ділянки чи кількості пар голів худоби, якою вони володіли. У XVI ст. річна ставка податку становила 25 акче. Збирався цей податок як із сільських, так і з міських домогосподарств та одинаків.

Другим за черговістю податком була десятина – عشر [öşr] “ушр” на сільськогосподарську продукцію, – що збиралась на користь держави як шариатські податки [Ихсаноглу 2006, 435]. Прибутковий податок десятини збирався натуральним збором та обраховувався у грошовому еквіваленті. Переважна кількість статей десятини сільськогосподарських продуктів позначалась у дефтерах XVI ст. самоназвою, як-от, наприклад, десятина на пшеницю могла бути позначена одним словом: حنطه [hinta] “пшениця” чи словосполученням عشر حنطه [öşr-i hinta] “десятина на пшеницю”. У податкових розділах кожного населеного пункту зберігається послідовність десятин відповідно до значимості чи обсягу вирощування сільськогосподарських продуктів [Недков 1966, 52]:

حنطه [hinta] – пшениця (*тур.* buğday);

شعير [şa‘îr] – за іншою назвою جو [cev] – ячмінь (*тур.* arpa);

علف [alef] – овес (*тур.* yulaf);

قپلوچه [kapluca] – пшениця-однозернянка (*тур.* siyez);

چودار [çavdar] – жито (*тур.* çavdar);

ارزن [erzen] – просо (*тур.* darı);

مرچمك [mercimek] – сочевиця (*тур.* mercimek);

غراه [grah] – горох (*тур.* bezelye);

بقلة [bakla] – біб звичайний (*тур.* bakla).

Прибуткові податки на зернове збіжжя як основні доходні статті десятини також доповнювались десятиною регіональної специфіки господарювання населення того чи іншого населеного пункту. Як правило, доповнення стосувалися продуктів городництва та садівництва, які могли збиратися разом чи окремо, із зазначенням кожного продукту:

عشر میوه [öşr-i meyve] – десятина на фрукти;

عشر بوستان [öşr-i bostan] – десятина на овочевий город;

عشر بساتین مع میوه [öşr-i besâtin ma‘a meyve] – десятина на овочеві городи з фруктами;

عشر بوستان و پیاز و سیر و کلم [öşr-i bostan ve piyaz ve sîr ve kelem] – десятина на овочеві городи, цибулю, часник і білокачанну капусту.

Окремими статтями прописувались десятини на мед, рибу і технічні культури:

عشر قوان [öşr-i kovan], за іншою назвою عشر قواره [öşr-i kûvvâre] – десятина на вулики;

عشر کتان و کندر [öşr-i keten ve kendir] – десятина на льон і коноплі;

عشر ماهی [öşr-i mâhî] – десятина на рибу;

محصول عشر ماهی مع طالیانها [mahsûl-i öşr-i mâhî ma‘a dalyanha] – прибуток з десятини на рибу з риболовецькими місцями;

رسم ماهی مع طالیان [resm-i mâhî ma‘a dalyan] – податок на рибу і риболовецьке місце.

Окрім цього, існувала ціла низка податків, пов’язаних із життєдіяльністю міського і сільського населення з притаманними йому формами господарювання чи використання природних умов відповідного регіону:

رسم کياه و هیمه [resm-i kiyâh ve hime] – податок на сіно і дрова для опалення;

رسم کياه و ساز [resm-i kiyâh ve saz] – податок на сіно й очерет;

عشر طومروق و حرد و دوره سلیندی و عیره غن اب طورلی [öşr-i tomruk ve hurd ve dura-i selindi ve gayrihu an-âb-ı Turla] – десятина на колоди деревини, бадилля, паводкові сміттєві відходи з хмизом та інше, що з річки Турли (Дністер) [вичищається].

До поземельного оподаткування також можна долучити податок на виноградники, який вираховувався одиницею вимірювання площі, зайнятої під виноградники, – *дъонюм*, що відбилося в назві цього податку як *ресм-і дъонюм*:

رسم باغات مسلمان دونم [resm-i bâgât-ı müslümânân dönüm] – податок на землю, зайняту виноградниками у власності мусульман;

З немусульманського населення, окрім *ресм-і дъонюм* виноградників, також збирався податок на виробництво напоїв з винограду та інших продуктів із вмістом алкоголю:

محصول شیرہ باغات کبران [mahsûl-i şıra-i bâgât-ı gebrân] – прибуток із сусла виноградників невірників;

رسم فوجی مع اوپرچینه [resm-i fuçî ma‘a obraçene] – податок на діжку вина з виноградними вичавками, що вивозиться з міста;

رسم فوجی عرق [resm-i fuçî arak] – податок на діжку ракії (горілки);

رسم قازغان اب عسل [resm-i kazgan-ı âb-ı asel] – податок на казан звареного меду (медівки);

رسم قازغان اب جو [resm-i kazgan-ı âb-ı cev] – податок на казан звареного ячменю (пива).

У разі оподаткування немусульманського населення, окрім стягнення податку з виробництва алкогольних напоїв, також було притаманно окремою статтею прописувати податок на свиней і святкування Різдва, чи податок на виділене для такого святкування “різдвяне поросся”:

رسم خانازیز مع بوژک [resm-i hanazır ma‘a bojik] – податок на свиней з різдвяним пороссям.

Окрім поземельних податків і десятин, власник ленного володіння збирав ще багато інших податків у грошовому вимірі, як-от внутрішні податки, мита, такси та ін.

Наприклад, при наявності виробництва на ленному володінні на потужності чи устаткування, що розміщуються на цих землях, також накладався відповідний податок:

آسياب [âsiyab] чи رسم آسياب [resm-i âsiyab] – вітряний чи водяний млин, податок на який обчислювався кількістю вітряків чи коліс, що приводять у рух жорна;

رسم منگنه [resm-i mengene] – податок на олійний чи виноградний прес.

Окремою статтею сплачувалася група податків під загальною назвою *ніябет* – نيابت [niyâbet] чи رسم نيابت [resm-i niyâbet]. До цієї групи оподаткування належать податки на події життєдіяльності, на випадкові прибутки чи грошовий присуд як інцидентне покарання, а також податки на худобу та податок на місце, де утримувалась худоба, що сплачувалась населенням Північно-Західного Причорномор'я до державної казни [Недков 1966, 53]:

جرم و جنايت [cürm ü cinâyet] чи رسم جرم و جنايت [resm-i cürm ü cinâyet] – грошові штрафи за вчинені злочини і порушення законів;

رسم خيمايه [resm-i haymana] – податок на бурлаків та осадників, осіб без встановленого постійного місця проживання та нових мешканців населеного пункту, що прибули на постійне проживання;

رسم خيمايه گان [resm-i haymanagân] – податок на скотарство чи податок на скотарів;

عادت دستباني [âdet-i deştânî] – як податок, що стягується за охорону ниви від спашу (толочення чи вибивання) землі чужою худобою, так і податок на худобу, що зайшла на чужу ниву;

رسم آغيل [resm-i ağıl] – податок на овеці кошари;

عادت اغنام [âdet-i aġnam] – податок на овець і кіз;

عادت اغنام و آغيل [âdet-i aġnam ve ağıl] – податок на овець і кіз та кошари;

رسم قشلاق از خارج [resm-i kışlak ez-hâric] – податок на зовнішній зимівник;

رسم آغيل و قشلاق اغنام از خارج [resm-i ağıl ve kışlak aġnam ez-hâric] – податок на овець і кіз, кошари та зовнішній зимівник.

Решта податків, які входять до загального блоку *ніябет*, також можна виділити в окрему підгрупу باد هوا [bâd-ı hevâ] – збірна назва такс і податків, які не були пов'язані із сільськогосподарським виробництвом. Сюди входили так звані “випадкові прибутки” [Ихсаноглу 2006, 439–440]: *ресм-і ява, ресм-і качгун, ресм-і арусане, ресм-і тану, ресм-і духан*:

رسم ياه و قاجغون [resm-i yava ve kaçgun] – такса, що збирається при продажу загубленої чи спійманої худоби, яка відбилася від господаря.

رسم عروسانه [resm-i arûsâne] – податок на одруження;

رسم عروس مسلمان و كيران [resm-i arûs-ı müslûmânân ve gebrân] – податок на одруження мусульман і невірників, що сплачувався чоловіками за мусульманську чи християнську дівчину або вдовицю;

رسم دخان [resm-i duhân] – димний податок, що сплачувався кожним з переселенців за поселення в ленному володінні власника землі;

رسم طاپو زمين [resm-i tapu-yı zemin] – такса за документ, що підтверджував право обробляти землю ленного володіння тімару;

Останніми з групи податків *ніябет* необхідно зазначити підгрупу податків із загальною формою بيت المال و مال غائب و مال مفقود [beytü'l-mâl ve mâl-ı gaib ve mâl-ı mefkûd] – податки і надходження до казни з майна зниклих власників і майна без спадкоємців. Водночас кожне зі словосполучень має своє ширше тлумачення:

بيت المال [beytü'l-mâl] – у загальному значенні “державна скарбниця”; у податковому значенні розуміється як прибутки від залишених безгосподарних речей, які отримали на користь держави; прибутки з майна і маєтків померлих військових осіб, залишене без спадкоємців, чи конфісковане майно звинувачених у зраді осіб.

مال غائب [mâl-ı gaib] – прибутки з маєтків і майна особи, що зникла безвісти, спадкоємців якої не встановлено. Також цей податок збирався на користь держави при продажу майна померлого, який мав спадкоємця, але той мешкав в іншому місці.

مال مفقود [mâl-i mefkûd] – податок, подібний до *мал-и гаїб* збирається на користь держави; прибуток з майна зниклих і майна осіб без спадкоємців, який збирається, коли нічого не встановлено щодо спадкоємця померлого.

Загальна сума встановлених податкових статей, накладених на населення того чи іншого населеного пункту, зазначається підсумковою графою *يكون* [yekûn] – усього; сукупна кількість податків у грошовому вимірі.

Також до прибуткової частини оподаткування населення належать прибуткові джерела у вигляді фіскального об'єкта – *мукаата* *مقاطعه* [mukata'a], тобто спосіб збору державних прибутків з об'єктів “надання у відкуп” (*ільтізам*) на певний час – від одного до трьох років. Державні прибуткові джерела (податки, такси, мита та ін.) відповідно до їхнього обсягу, збору чи організації фіскальної ділянки влада надавала тому, хто міг сплачувати найбільшу суму. В Аккерманському санджаку, переважно в центральних містах судово-адміністративних округів – *каза*, до таких державних прибуткових джерел належали статті оподаткування у вигляді *مقاطعه* [mukata'a] – *мукаата* з притаманними таким фіскальним ділянкам прибутками – *محصول* [mahsûl] і податками – *رسم* [resm]:

- مقاطعه احتساب* [mukata'a-i ihtisâb] – муніципальний податок;
- مقاطعه اسکله* [mukata'a-i iskele] – *мукаата* портової пристані;
- مقاطعه بوغاز* [mukata'a-i boğaz] – *мукаата* протоки;
- رسم تمغا* [resm-i tamga] – податок на візування тамгою;
- رسم کوپرو* [resm-i köprü] – податок [на використання] мостів;
- رسم مهر* [resm-i mühür] – податок на візування державною печаткою;
- رسم دریا و آب* [resm-i derya ve âb] – податок [на сполучення] по морю та річці;
- رسم کشتی* [resm-i geştî] – податок на завантаження кораблів;
- رسم تاتاران* [resm-i tataran] – податок на утримання поштаря;
- مقاطعه زمین دکاکین* [mukata'a zemîn-i dekakin] – *мукаата* (фіскальний об'єкт), надходження до державної скарбниці за ділянки землі з крамницями;
- مقاطعه بوزاخانه* [mukata'a bozahâne] – *мукаата* бозаварильні;
- مقاطعه سرخانه* [mukata'a serhâne] – *мукаата* крамниці продажу овечих голів і потрухів;
- مقاطعه شمعهخانه* [mukata'a şem'hâne] – *мукаата* вісковарильні;
- باج بازار سیاه و صحراء* [bâc-ı bazar-ı siyah ve sahra] – базарний податок за гужові вози;
- باج پای* [bâc-ı rây] – базарна такса;
- مقاطعه بابها واروش* [mukata'a babha-i varoş] – *мукаата* на використану площу з тих, що у варошах;
- رسم عربه مع عشر ماهی دریا* [resm-i araba ma'a öşr-i mâhî-i derya] – податок на віз разом з десятиною на морську рибу.

Досить складно окреслити ясну і повну картину османської загальної системи оподаткування. Складнощі полягають не так у великій кількості податків, як у розумінні того, що в цих податках не було єдності та загальної відповідності. Жодне стягнення податків, подібних за змістом, не стосувалось населення всієї території Османської держави, не відбувалося за одним розміром і в один спосіб, не відправлялося до єдиної каси чи фінансового відомства, навіть не мало єдиного найменування. Окрім цього, кожна провінція мала ще й місцеву успадковану податкову систему, адаптовану до загальнодержавного оподаткування, зі своїми категоріями і загальноновстановленими податками, як-от, наприклад, на Поділлі у другій половині XVII ст. [Kolodziejczyk 2004, 65–67].

Саме таке розмаїття податків зазначається як в опрацьованих вищезазначених дефтерах, так і в інших джерелах щодо населення Аккерманського санджака з представленими регламентами його системи оподаткування [Berindei, Veinstein 1981, 253]. Виявлено розбіжність встановлених у Північно-Західному Причорномор'ї

Транслітерація
Hâsıl ma‘a sâlâriye

resm-i çift fî 22 nefer 60 1320	ispençe-i gebrân-ı varoş fî 25 neferen 142 3550	ispençe-i gebrân-ı haymanegân-ı nefs-i şehir fî 25 3075	resm-i kiyâh ve hime beher müzevvec fî 12 1428	hınta keyl-i İstanbulî 614 4398
şa‘îr 324 keyl 1296	alef ma‘a kapluca 161 keyl 483	çavdar 62 keyl 186	erzen 244,5 keyl 1110	mercimek ve grah ma‘a bakla 6 keyl 42
öşr-i tomruk ve hurd ve dura-i selindi ve gayrihu an-âb-ı Turla 60235	resm-i bâgât-ı müslümânân dönüm fî 4 2040	mahsûl-i şıra-i bâgât-ı gebrân beher fuçı fî 50 aded 400 20000	öşr-i kovan 260	
öşr-i bostan ve piyaz ve sır ve kelem 550	âsiyabhâ-i bād, 35 bâb fî 30 1050	âdet-i deştbanî 1200	resm-i arûs-ı müslümânân ve gebrân 820	
resm-i kiyâh ve saz beher araba fî 2 2054	öşr-i keten ve kendir 350	öşr-i meyve-i bağçehâ‘-i şehir 350	mahsûl-i beytü‘l-mâl ve mâl-ı gâib ve mâl-ı mefkûd 12953	
resm-i fuçı ki ez-şehir refte beher fuçı fî 25 300	mahsûl-i çift-i avâbık ve saval ma‘a bahâ-i işan 2800	mukata‘a-i ihtisâb ve bozahâne ve serhâne ve şem‘hâne ve bac-ı bazar-ı siyah ve sahra ve babha-i varoş ve resm-i araba ma‘a öşr-i mâhî-i derya 200000		
mahsûl-i öşr-i mâhî an-ab-ı Turla ma‘a dalyanha-i Yanıkhisar 2000	dalyan-ı kenar der-kurb-i Mayak ma‘a dalyan-ı Turlu Han ki Siyami Ağa nâm kimesne zabt edüp öşründen ma‘ada yılta hakk-ı tasarrufu için verür 3000	resm-i tapû-yı zemîn 800		
mukata‘a zemîn-i dekakin-i miri enderun-ı kal‘a-i Akkirman fî sene 748	resm-i hanazır ma‘a bojik 150	Mahsûl-i bağçe der-yed-i Hüseyin der- mevzi‘-i Sarıyar ber-vech-i maktu‘ fî sene 50		
resm-i mengene fî 5 100	Niyâbet Cürm [ü] cinâyet ve Bâd-ı hava 2316	Yekûn: 330921		

Переклад
**Загальний збір разом з натуральним податком
на сільськогосподарські продукти**

ресм-і чіфт по 22 осіб 60 1320	іспенче невірників варошу по 25 кількістю осіб 142 3550	іспенче невірників скотарів з центру міста по 25 3075	податок на сіно і дрова для опалення кожен віз по 12 1428	пшениця 614 стамбульських кіле 4398
ячмінь 324 кіле 1296	овес із пшеницею-однозернянкою 161 кіле 483	жито 62 кіле 186	просо 244,5 кіле 1110	сочевиця і горох з бобами 6 кіле 42
десятина на колоди деревини, бадилля, паводкове сміття з хмизом та інше, що з річки Турли (Дністер) [вчищається] 60235		ресм-і дьонюм з виноградників мусульман по 4 2040	прибуток із сусла виноградників невірників, за кожен діжку по 50 400 штук 20000	десятина на вулики 260
десятина на овочеві городи, цибулю, часник і білокачанну капусту 550	вітряні млини, 35 вітряків по 30 1050	податок за охорону ниви від спашу чужою худобою 1200	податок на одруження мусульман і невірників 820	
податок на сіно й очерет кожна підвода по 2 2054	десятина на льон і коноплі 350	десятина на фрукти садів середмістя 350	прибуток з надходження до казни з майна зниклих власників і майна без спадкоємців 12953	
податок на діжку вина, що вивозиться з міста кожна діжка по 25 300	прибуток з податку на невірників-утікачів та худобу з їхньою вартістю 2800	<i>мукатаа</i> (фіскальний об'єкт): муніципальний податок з бозаварильні, з крамниці продажу овечих голів і потрухів, з вісковарильні; базарний податок на гужові вози і використану площу з тих, що у <i>варошах</i> ; податок на віз разом з десятиною на морську рибу 200000		
прибуток з десятини на рибу з річки Турли (Дністер) із риболовецькими місцями Яник Хісар 2000	Якась особа на ім'я Сіямі-ага на прибережному риболовецькому місці поблизу Маяка і на риболовецькому промислі Турлу Хан (Дністровська артіль), окрім того, що збирає такси з десятини, також сплачує за рік податок на володіння [промислом] 3000		такса за документ на право обробляти землю 800	
<i>мукатаа</i> (фіскальний об'єкт): надходження до державної скарбниці за ділянки землі з крамницями в середмісті фортеці Аккермана за рік по 748		податок на свиней з різдвяним поросям 150	прибуток із саду у володінні Хюсеїна в місцині Сарияр , як встановлено [суму] за рік по 50	
податок на олійний прес по 5 100	<i>Ніябет</i> : Штрафи за вчинені злочини та інші "випадкові прибутки" 2316		Усього 330921	

¹ Судово-адміністративний округ з центром в Очакові був сформований ще за ханського управління, що відбилося на збереженні кримськотатарської назви міста-фортеці в позначенні каза Джанкерман (Нове місто). Натомість при перепідпорядкуванні Очакова під пряме османське управління назва міста-фортеці набуває означення قلعه اوزی [kal'a-i Özi] фортеця Озі (Дніпровська фортеця – за тюркською назвою Дніпра Özi/Ozen).

² Використання терміна “магала” в означенні частини населеного пункту, зокрема в сільських агломераціях, притаманне для українського населення південних областей України як у минулому, так і тепер.

ЛІТЕРАТУРА

Исханоглу Э. **История Османского государства, общества и цивилизации**. Т. 1. Москва, 2006.

Недков Б. **Османотурска дипломатика и палеография**. Т. I. София, 1966.

Середа А. **Силистренско-Очаковският еялет през XVIII – нач. на XIX в.: Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие**. София, 2009.

Середа О. **Османсько-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст.** [= XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti]. Одеса, 2015.

Berindei M., Veinstein G. Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman, 1570 // **Cahiers du monde russe et soviétique**. Vol. 22, № 2–3, Avril – Septembre, 1981.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) [The Ottoman Archive Complex The Directorate of State Archives], TT.d., 542; TT.d., 701. (In Turkish).

Devellioglu F. **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. Eski ve yeni harflerle. 28. Baskı. Ankara, 2011.

Gökbilgin M. T. Kanuni sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livaları, şehir ve kasabaları // **Bellekten. Türk Tarih Kurumu**. Cilt XX. Sayı 78. 1956.

Kolodziejczyk D. **The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681) = Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanice**. Part 1: Text, Translation, and Commentary. Cambridge, Mass. – Kyiv, 2004.

Kütükoğlu M. S. **Osmanlı belgelerinin dili (Diplomatik)**. İstanbul, 1994.

Redhouse J. W. **A Turkish and English lexicon: shewing in English the significations of the Turkish terms**. New impression. Beirut, 1996.

Şemseddin Sami. **Kâmûs-ı Türkî. Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. (Latin harflerle). 1. Baskı. İstanbul, 2011.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM), TADB, TTD, 83; VAYS, ED, 561.

REFERENCES

Iskhanoglu E. (2006), *Istoriya Osmanskogo gosudarstva, obshchestva i tsivilizatsii*, Vol. 1, Vostochnaya literatura, Moscow. (In Russian).

Nedkov B. (1966), *Osmanoturska diplomatika i paleografia*, Vol. I, Nauka i Izkustvo, Sofia. (In Bulgarian).

Sereda A. (2009), *Silistrensko-Ochakovskiet eelet prez XVIII – nach. na XIX v.: Administrativno-teritorialno ustroystvo, selishta i naselenie v Severozapadnoto Prichernomorie*, Dio Mira, Sofia. (In Bulgarian).

Sereda O. (2015), *Osmans'ko-ukrayins'ke stepove porubizhzhya v osmans'ko-turets'kykh dzherelakh XVIII st.* [= XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti], Astroprint, Odesa. (In Ukrainian).

Berindei M. and Veinstein G. (1981), “Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman, 1570”, *Cahiers du monde russe et soviétique*, Vol. 22, No. 2–3, Avril-Septembre, pp. 251–328.

Devellioglu F. (2011), *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Eski ve yeni harflerle, 28. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara. (In Turkish).

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), TT.d., 542; TT.d., 701. (In Turkish).

Gökbilgin M. T. (1956), “Kanuni sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livaları, şehir ve kasabaları”, *Bellekten. Türk Tarih Kurumu*, Cilt XX, Sayı 78. (In Turkish).

Kolodziejczyk D. (2004), *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681) = Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamanice*, Part 1: Text, Translation, and Commentary, Ukrainian Research

Institute, Harvard University, Institute of Oriental Studies, National Academy of Sciences of Ukraine, Cambridge, Mass. and Kyiv.

Kütükoğlu M. S. (1994), *Osmanlı belgelerinin dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul. (In Turkish).

Redhouse J. W. (1996), *A Turkish and English lexicon: shewing in English the significations of the Turkish terms*, New impression, Librairie du Liban, Beirut.

Şemseddin Sami (2011), *Kâmûs-ı Türkî. Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Latin harfleriyle), 1. Baskı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul. (In Turkish).

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM) [General Directorate of Land Registry and Cadastre], TADB, TTD, 83, VAYS, ED, 561. (In Turkish).

О. Г. Сепеда

Система оподаткування населення Аккерманського санджака за дефтерами XVI ст.

У дослідженні розглядається система оподаткування населення Аккерманського санджака за дефтерами XVI ст. Проаналізовано османський адміністративно-територіальний поділ Північно-Західного Причорномор'я, відповідно до якого протягом XVI ст. склалися реєстри оподаткування підвладного населення – реая. Залучено різні за змістом і категоріями реєстри – дефтери для більш широкого представлення категорій оподаткування, податкових статей, форм податків тощо. Порівняльний аналіз проводився на основі двох дефтерів Урядового османського архіву (Başkanlığı Osmanlı Arşivi), а також двох дефтерів Анкарського архіву Головної дирекції поземельного кадастру (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü). Наводяться основні засади оподаткування, притаманні для всіх чотирьох дефтерів другої половини XVI ст. Зазначаються різні форми податків, які мають однакове функціональне застосування. Представлено повну номенклатуру назв податків арабським алфавітом із транслітерацією турецькою латинською та перекладом-поясненням змісту того чи іншого податку. Виявлено численне розмаїття статей оподаткування, притаманне загальній податковій системі Османської держави. Податки розділені за призначенням збору: шийтські, державні, поземельні. Виявлено розбіжність встановлених у Північно-Західному Причорномор'ї податків із загальнодержавним османським оподаткуванням. Зокрема, розбіжності стосуються деяких десятин на зернові культури і їхній грошовий вимір. Також деякі податки, пов'язані зі скотарством, як одні з головних у господарській діяльності степового регіону, вилучені з поземельних податків ленного володіння і включені до податків державної скарбниці. Це може свідчити про успадковану місцеву податкову систему, адаптовану до загальнодержавного османського оподаткування. Окрім податків, також розглянуто систему надання фіскальних об'єктів у відкуп у формі мукатаа. Зазначено основну номенклатуру фіскальних ділянок із притаманними їм прибутками і податками.

Ключові слова: Північно-Західне Причорномор'я, Османська держава, Аккерманський санджак, податки, десятина, тімар, дефтер

Стаття надійшла до редакції 18.03.2021